

Шешендік сөздер мазмұнына қарай үшке бөлінеді:

- 1) шешендік арнау;
- 2) шешендік толғау;
- 3) шешендік дау.

ШЕШЕНДІК АРНАУ

Шешендік арнау дегеніміз – адамдар арасындағы қарым-қатынас көрсетіледі. Халықтың көңіл-күйін бейнелейді.

Шешендік арнауға жататындар: 1.Бата, 2.Сын сөздер, 3.Көңіл айту 4.Жұбату. 5.Естірту, 6.Сыңсу, 7.Әзіл оспақ, 8.Сәлем сөз

Уәлихан қайтыс болғанда Байдалы бидің оның ханымы Айғанымға:

Қайрат деген қыран бар,

Қайғыға тізгін бермейтін.

Қайғы деген жылан бар

Өзекті шағып өрлейтін.

Мен қайғыңды қозғағалы келгенім жоқ,

*Қайратыңды қолдағалы келдім, –деген **көңіл айтуы шешендік арнауға** жатады.*

БАТА

Деніміздің саулығын берсін.

Көңіліміз тоқ болсын,

Уайым - қайғы жоқ болсын.

Отырғандарың үлкен тақ болсын.

Осы үйге тек бақ қонсын!

Сұрасаң бата берейін,

Ықыласпен қол жайсаң,

Үстем болсын мерейің.

Басыңа бақ орнасын,

Қызыр болсын жолдасың.

Дастарханың мол болсын,

Абыройың зор болсын.

ШЕШЕНДІК ТОЛҒАУ

Әдебиетіміздегі толғау жанры ақындар шығармашылығында, әсіресе жыраулар поэзиясында жиі орын алады. Толғау өлеңде ақындар өмір туралы, қоғам, адам тіршілігі, жақсылық, жамандық т.б тақырыптарда ақыл-өсиет, насихаттық тұрғыда ой қозғайды.

Шешендік толғау дегеніміз – халықтың философиялық көзқарасын көрсетеді.

Шешендік толғауға жататындар:

- 1.Нақыл сөздер
- 2.Мақалдар
- 3.Жаңылтпаштар
- 4.Мысалдар
- 5.Жұмбақтар
- 6.Жарапазан
- 7.Қанатты сөздер

НАҚЫЛ СӨЗДЕР

Өмір қимылды талап етеді.

Өмірдің мәні не? Айналаңа қызмет етіп, көмек көрсету.

Аристотель

Шешендік толғауға **Асан қайғының:**

Құйрығы жоқ, жалы жоқ

Құлан қайтіп күн көрер?

Аяғы жоқ, қолы жоқ

Жылан қайтіп күн көрер?

Жалаң аяқ балапан

Қаздар қайтіп күн көрер?

Шыбын шықса, жаз болып,

Таздар қайтіп күн көрер?

Көлде жүрген қоңыр қаз

Қыр қадірін не білсін?

Қырда жүрген дуадақ

Су қадірін не білсін?

Көшіп-қонып жүрмеген

Жер қадірін не білсін?! – деген толғаулары жатады.

Шешендік толғаудың бір түрі – ақыл-кеңес, тәлім-тәрбиеге бағытталған **шешендік нақыл**. Мысалы, **Малайсарының:** *«Үйіңнің алдында төбе болса, ерттеулі атпен тең, ауылыңда ақылгөй қарт болса, жазып қойған хатпен тең»* деген сөзі жатады.

ШЕШЕНДІК ДАУ

Шешендік дау – заттың және рухани даулы мәселелерді реттейтін ежелгі әдет заңын бейнелейді. Ар дауы адам намысын қорғайды.

Шешендік дауға жататындар:

1.Ердің құны 2. Жер дауы. 3 Жесір дауы 4.Ар — намыс дауы. 5. Отбасы дауы. 6 Халықтың ар-намыс дауы.

Көп жасаған қарттардың жас ұрпаққа өсиеті айтылады. Халықтың үрім-бұтағына жеткіншектерге айтар ақылы насихат толғау деп аталады. Жоқшылықтың азабын шеккен халықтың өмірі қонысы, арманы айтылады.

ЕР ДАУЫ

Кіші жүз Жараспай елі Қыпшақ Хангелді батырды өлтіріп, құн төлемейді. Ысмайыл деген қарт би тіл мен жағына сүйеніп қыпшақтарға теңдік бермейді. Бір жолы қыпшақтың талапкерлеріне ілесіп жас Балаби барады. Сонда Ысмайыл:

— Бұл – келіннің тойы, кемпірдің өлімі емес; ердің құнын, нардың пұлын даулайтын, ердің арысын, елдің намысын қорғайтын, үлгілі би, үнемді жүйрік айтысатын жер емес пе!

Түйенің тайлағы, баланың ойнағындай мыналарың кім? – дейді.

Сонда Балаби тұрып:

— Үш жүздің баласы бас қосқанда Орманбет би айтқан екен: «Ердің құнын жастың жайсаңы даулайды, кәрінің сайтаны даулайды» деп. Сен кәрінің сайтаны болсаң, мен жастың жайсаңымын... деп сөзден тоқыратыпты.

Бұдан дауда ұту үшін ру күші ғана емес, жүйрік ой, жүйелі сөздің де маңызы зор болғандығы сезіледі.

Шешендік дау ұзын сүре айтыс, немесе төрелік-билік сөз болуы шарт емес. Шешендер айтыс-дауда ұзақ сөзбен ұтпайды, бір ауыз тапқыр оймен ұтады. Шешендік дау дегеніміз айтыс үстінде тауып айтылған сол бір ауыз ұтымды сөз. Ол – кейде толғау, кейде төрелік, тіпті кіріспе сөз де бола береді.